
STRATEGIJE PREVAJANJA NEIZRAŽENEGA SPOLA IN ŠTEVILA V POEZIJI: PRIMER ANDRÉE CHEDID¹

Živa Čebulj
(DSKP, Ljubljana, Slovenija)

V prispevku so ob razmisleku o spolu lirskega subjekta v spolskih jezikih zbrane strategije prevajanja poezije, kjer v izvirnem jeziku spol lirskega subjekta ni izražen, ustroj ciljnega jezika pa zahteva določitev spola. Ob poudarku, da je nevtralnost določenega spola arbitrarna in da je poezija področje jezika, kjer je možna visoka stopnja fleksibilnosti slovnice oz. kreativnosti pri izbiranju oblik znotraj danosti ciljnega jezika, se prispevek na svoj način vključuje v diskusijo o spolno občutljivi rabi jezika in obenem z zbiranjem poetičnih in ustvarjalnih ubesedovalnih strategij širi možnosti spolno občutljive rabe slovenščine. V manjši meri se članek posveča tudi jezikovni danosti slovenskega jezika, kjer je za neednino možna izbira med množino in dvojino, s čimer je možno pomen pesmi preusmerjati k različnim interpretacijam.

Ključne besede: prevajanje poezije, prevajanje spola, spolno občutljiva raba jezika, prevajanje iz francoščine v slovenščino

0 IZHODIŠČE

»Jeziki se bistveno razlikujejo v tem, kar *morajo* prenesti, in ne v tem, kar *lahko* prenesejo,« poudari Roman Jakobson (2003: 108) v spisu *O jezikovnih vidikih prevajanja* in izpostavi, da skladenjske in oblikoslovne kategorije v

¹ Referat je nastal ob konzultacijah z mojo doktorsko mentorico prof. dr. Mojco Schlamberger Brezar.

* ziva.cebulj@gmail.com

CC-BY-SA, besedilo © Čebulj, 2024

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna.

Hieronimus 1-2, 2024, 15–25, <https://doi.org/10.18690/hieronimus.9.1-2.15-25.2024>

pesništvu nosijo avtonomen pomen (2003: 110). Zaradi izpiljenosti tako vsebine kot oblike je v poeziji in pri prevajanju poezije pomenonosna vsaka izbira v določeni kategoriji, saj kategorije posameznih jezikov, četudi so si vzporedne, nikoli niso povsem prekrivne. Referat na primeru prevajanja poezije Andrée Chedid sopostavlja kategoriji slovničnega spola in števila v francoščini in slovenščini, pri čemer prevajalskih izbir ne vrednoti, temveč zbira v reflektiran katalog strategij in odločitev.

Vprašanje spola in njegove rabe v jeziku je v zadnjih letih izredno aktualno, o čemer pričajo tako tematska druga številka *Slavistične revije* letnika 67/2019 ter okrogle mize in posveti o spolno občutljivi rabi jezika (SORJ) na FF UL (23. oktobra 2018 in 14. novembra 2019) kot tudi številni posamezni znanstveni članki. Razmislek o (ne)mogočnosti ohranjanja simbolizma slovničnega spola je prisoten že v najstarejši refleksiji o prevajanju besedil v slovanske jezike, in sicer v prvem slovanskem izvirnem besedilu, v predgovoru Konstantina Filozofa k prevodu *Evageliaruma* iz 9. stoletja (Jakobson 2003: 109). Ko Jiří Levý opiše prevajanje kot proces sprejemanja odločitev, za primer vzame prav odločanje med spoloma, in sicer na primeru naslova drame *Dobri človek iz Sečuana* Bertolta Brechta, ki je iz nemščine (*Der gute Mensch von Sezuan*) lahko prevedeno kot *The Good Man of Sechuan* ali kot *The Good Woman of Sechuan* (Levý 1967: 1171). To vsekar kaže na večno aktualnost tega vprašanja ter izpostavlja nedokončnost odgovorov tako posameznih obdobj in jezikov kot zagovornikov različnih miselnih struj. Odgovore je v tem smislu moč udejanjati le v posameznem dejanju prevajanja, umeščenem v določeni kulturni in družbeni sistem in odvisnem od osebe, ki se je za ta proces odločila in ga izvaja.

Oba jezika, izhodiščni in ciljni, po Corbettovi tipologiji jezikov spadata med spolske jezike z moškim in ženskim spolom v francoščini oz. moškim, ženskim in srednjim spolom v slovenščini (Corbett po Dobrovoljc in Stabej 2019: 373), kar po Jakobsonu ne pomeni le, da *lahko* izražata spol, temveč ga tudi *morata*. Neprekrivnost oblikoslovnih kategorij v teh dveh jezikih se kaže v skladenjskih položajih, kjer eden od jezikov spol lirskega subjekta lahko izrazi ali ne, drugi pa ga mora izraziti.

1 KDO GOVORI?

Analiza pesniškega opusa Andrée Chedid *Textes pour un poème* (*Ubesediti pesem*) in *Poèmes pour un texte* (*Upesniti besedo*) je pokazala, da je v pesmih

pogosto rabljen sestavljeni preteklik (*passé composé*), a se avtorica odloča za nesestavljenega (*passé simple*), kadar se tako izogne izrazitvi spola lirskega subjekta ali nagovorjenega lirskega objekta. Podobno učinkuje raba pridevnikov z isto obliko v ženskem in moškem spolu. Vendar se avtorica izražanju spola lirskega subjekta ne izogne vedno: poleg lirskih subjektov, poimenovanih v naslovih pesmi (npr. Drevo, Zrno, ki v slovenščini torej dobita srednji spol), se v trinajstih pesmih od 194-ih iz zbirke *Textes pour un poème* pojavi s spolom zaznamovan pesniški glas, vzporeden avtoričnemu, pri čemer se 9-krat izrazi z moškim, 4-krat pa z ženskim spolom. Da je pesničin odnos do spola v poeziji kompleksen, se izkaže tudi v pesmih, kjer samostalniku moškega spola pripiše ženski deležnik, na primer v pesmi *Les routes*: »Tu trouveras l'Automne / Allongée comme un cadavre« [62]² (v prevodu pesem Ceste: »Lahko najdeš Jesen / Kako leži kakor truplo« [1, 43]), kjer jeseni, ki je v francoščini moškega spola, pripiše pridevnik v ženskem spolu.

Analiza torej pokaže, da lirski subjekt nima vnaprej danega spola in da je število pesmi, kjer je ta izražen, za spolski jezik nizko (manj kot 7 % pesmi v zbirki). Splošna odločitev za enega od spolov bi tako pri prevodu v ciljni jezik rušila nevtralnost, ki je vzpostavljena v zbirki. Da ne ženski ne moški spol v slovenščini nista nezaznamovana ali nevtralna, potrjujejo številne sociološke in jezikoslovne študije in diskusije (Šorli 2020; Vidovič Muha 2019), zato je bilo treba pri prevajanju najti prevajalske strategije, ki omogočajo spolsko nezaznamovanost in s tem odprtost za interpretacijo.

2 PREVAJALSKE STRATEGIJE

V poeziji je vsaka izbira pomenonosna in s tem zaznamovana, s čimer omogoča ustvarjalen pristop do jezikovnega sistema, ta pa v kratkih formah obenem izkaže fleksibilnost, ki jo v daljših oblikah (umetniških) besedil teže ohranja. V nadaljevanju so predstavljene prevajalske strategije, s katerimi sem se pri prevajanju izogibala izbiranju med ženskim in moškim spolom lirskega subjekta. Z zvezdico (*) so označene prevajalske izbire, ki so bile le etape do končne rešitve in zato niso v natisnjeni verziji prevoda.

² Številke v oglatih oklepajih ob francoskih naslovih napotujejo na strani v izvirniku, ob slovenskih naslovih pa najprej na 1. ali 2. knjigo antologije v slovenski izdaji, nato pa na strani v tem delu.

2.1 Spol

2.1.1 *Raba metonimije*

Metonimijo kot besedno figuro, »za katero je značilno poimenovanje določenega pojma z izrazom za kak drug, predmetno, količinsko povezan pojem,« (SSKJ²) sem uporabila v dveh primerih. Uvodni verz v pesmi Désolation [33] »J'ai vu ce paysage« sem prevedla kot »Na tej pokrajini se mi je ustavil pogled« (Opustošenje [1, 15]) in v pesmi Il n'y a pas d'épilogue [122] sem zadnja dva verza »Mais je n'ai rien trouvé / Que je ne cherche encore« namesto neposredno lirskemu subjektu pripisala srcu lirskega subjekta: »A srce ni našlo še ničesar / Česar ne bi še iskalo« (Ni epiloga [1, 99]). Poosebljenje dela telesa in prenosom odgovornosti za dejanje na del telesa lirskega subjekta je omogočilo izogib deležnikoma na -l v pretekliku v prvem in pogojniku v drugem verzu. Tako s poosebljenjem kot s prenosom težišča na dejanje namesto rabe osebnega zaimka »jaz« se odgovornost za dejanje prenese s celotnega lirskega subjekta na njegov del, vendar ohranja spolsko nedoločenost in s tem vključujočnost. Obenem metonimija kot običajna retorična figura pesniškega jezika ohranja poetičnost sloga.

2.1.2 *Sprememba časa*

V slovenščini se v pretekliku in prihodnjiku izrazi osebkov spol v deležnikih na -l, v francoščini pa to zahtevajo le določene oblike preteklih časov: imperfekt in dovršni nesestavljeni čas spola ne izražata, dovršni sestavljeni čas (*passé composé*) pa ga izraža ob modalnem glagolu »être« ter v nekaterih drugih skladenjskih strukturah (npr. COD). Dovršni sestavljeni čas med drugim omogoča razumevanje ubesedovanega procesa kot dovršene-ga v trenutku izjave ter opisovanje stanja kot posledico dovršenega dejanja, pri čemer je »doseženi rezultat v sedanjem trenutku tisto, kar šteje« (Riegel 2021: 534), zato se je v procesu prevajanja izbira sedanjika v slovenščini namesto francoskega sestavljenega preteklega časa vsekakor zdela manjši odmik, kot bi bilo morebitno spolsko razdvoumljenje.³

³ V diskusiji na Mednarodnem prevajalskem simpoziju DSKP v Novi Gorici je oktobra 2022 Aleš Berger podal primer prav takšne strategije iz lastnih prevajalskih izkušenj pri poeziji Jacquesa Préverta.

Tabela 1 – Primeri prevodov s spremembo časa

»Quand j'ai appris / Que ton geste et ton mot / N'étaient que tes saisons / J'ai pris sur moi ce pèlerinage«, Ensemble [45]	»Zdaj vem / Da so tvoje besede in kretnje / Le tvoja obdobja / Zato romam«, Skupaj [1, 27]
»À chaque pierre j'ai jeté«, Les puits [55]	»Z vsakim kamnom vržem«, Vodnjaki [1, 37]
»J'ai pris le sentier«, Les montagnes [63]	»Stopam po stezi«, Gore [1, 44]
»Quand on a bu sa mort«, Les digues [57]	»Ko enkrat odpiješ svojo smrt«, Jezovi [1, 39]
»Je le savais jadis / je le saurai plus loin«, Un autre sang [310]	»To vem od nekdaj / to vem za naprej«, Druga kri [22, 2]

2.1.3 Sprememba časa in naklona

Francoski prihodnjik futur simple sem v pesmi Ensemble [45] prevedla z namernim odvisnikom v sedanjiku: »Pour te franchir porte à porte / Ô toi qui me conteras notre histoire« → »Stopam skozte od vrat do vrat / Da mi poveš najino zgodbo« (Skupaj [1, 27]). V pesmi Les routes [62], Ceste [1, 43], sem futur simple prevedla s sedanjikom z dodanim prislovom, ki izraža zmožnost oz. dopustitev: »Tu trouveras« → »Lahko najdeš«.

2.1.4 Sprememba števila

S spremembo števila iz ednine v dvojino se vršilec dejanja razširi z enega na dva, pri čemer se vloga, vpletenost oz. aktivnost lirskega objekta poveča na račun lirskega subjekta. Hkrati k skupnemu delovanju lahko napotuje tudi svojilni zaimsek najin/naš plašč pozabe: »J'ai jeté notre manteau d'oubli« → »Sva vrgla plašč pozabe« (Terre des songes [154], Zemlja sanj [1, 124]).

2.1.5 Izbira glagola s smiselnim osebkom v neimenovalniških sklonih

Z izbiro glagola s smiselnim osebkom v neimenovalniških sklonih se rahlja obveznost dejanj, ki so izražena neposredno v prihodnjiku, s čimer se trditev v prihodnjiku, z učinkom ukaza, preobrne v spodbudo: »Tu tresseras / ... / Tu franchiras« → »Uspelo ti bo splesti / ... / Uspelo ti bo preseči« (Franchir [239], Preseči [1, 208]).

2.1.6 Sprememba besedne vrste

Prevedek z isto obliko v ženskem in moškem spolu je v slovenščini mogoč s spremembo besedne vrste oz. z (običajnejšim) glagolskim izražanjem namesto samostalniške oblike: »Sois l'indocile« → »Nikogar ne ubogaj« (Le sel [56], Sol [1, 38]). Ohranjanje spolske dvoumnosti omogoča tudi samostalniško izražanje namesto glagola: »J'ai racheté la nuit« → *»Odkup noči« (Le combat délivre [211], Boj osvobaja [1, 181]).

2.1.7 Določitev spola – spolsko razdvoumljenje

Pri končnem prevodu pesmi Le combat délivre [211], Boj osvobaja [1, 181], sem se nazadnje odločila za spolsko razdvoumljenje lirskega subjekta z moškim spolom, in sicer zaradi motivov, ki so interpretacijsko atributi moškega spola, kot sta petelin in koretelj. Hkrati moški – dnevni princip in ženski – nočni princip v francoščini in slovenščini sovpadeta, »dan« in »le jour« sta moškega spola, »noč« in »la nuit« ženskega, in to polarnost ohranja prevod z interpretacijskim razdvoumljenjem.

Tabela 2 – Primer pesmi s spolskim razdvoumljenjem

LE COMBAT DÉLIVRE	BOJ OSVOBAJA
J'ai racheté la nuit Avec une cigale Avec un coq À la crête foudroyée	Odkupil sem noč S škržatom S petelinom Ki mu je v rožo udarila strela
J'ai ramoné la nuit Au surplus de l'aube Par un essaim de rêves Je l'inquiétais	Ometel sem noč S koretljem svitanja Z rojem sanj Sem jo nadlegal
J'ai escorté la nuit Pour me faire à ses plages J'ai tailladé l'ardoise Avec le cri	Pospremil sem noč Da bi se navadil na njene dežele Na rovaš sem zarezal S krikom
Mais la nuit est la nuit Et la nuit demeure Sa part de jour Encore en sa nuit.	Toda noč je noč In noč ostaja Svoj del dneva Še v lastni noči.

V pesmi *Face à l'enjeu* [187], Soočen s preizkušnjo [1, 157], je tematika bedenja ob umirajočem oz. umrlem. Lirski subjekt v pesmi *Le compagnon de la dernière heure* [73], Spremljevalec v zadnji uri [1, 53], je izražen z moškim spolom, zato sem tudi v pesmi s podobnim motivom izbrala moški spol.

2.1.8 Ujemanje glagola s povedkovim določilom

Osebek v zaimenski obliki (prva oseba ednine) sem uskladila s spolom samostalnika v povedkovem določilu, kar je omogočilo izražanje fluidnosti osebkov, ki nima trdne osnove v samem sebi (v zaimku »jaz«): »J'étais arbre j'étais source / J'étais herbes j'étais pierre / J'étais toi j'étais nous« → »Sem bilo drevo sem bil izvir / Sem bila trava sem bil kamen / Sem bil ti sva bila midva«, (*Communiquer II* [324], *Sporazumeti se II* [2, 36]).

2.1.8 Sprememba stavčnega člena

Lirski subjekt, ki se v pesmi *Épreuves du temps* [466] izraža z osebkom, se v mojem prevodu pesmi *Preizkušnje časa* [2, 160] izraža s prislovnim določilom kraja, kar deloma prenese dogajanje v notranjost lirskega subjekta.

Tabela 3 – Odlomek iz pesmi *Épreuves du temps*, *Preizkušnje časa*

Je résonnais de vie	V meni je odmevalo življenje
Je regorgais de rêves	V meni so prekipevale sanje
J'exécrais l'oripeau	V meni je bil odpor do lažnega blišča
qui fausse les alliances	ki maliči zveze
J'adoptais la mort	V meni je bilo sprejetje smrti
qui me tirait au clair	ki me je razjasnjevala

Podobno rešitev sem izbrala za verz v pesmi *Regarder l'enfance* [491], Gledati otroštvo [2, 179]: »Tu porteras ton enfance« → »Bo v tebi tvoje otroštvo«.

2.2 Število

2.2.1 Izbira dvojine v prevodu namesto množine v izvirniku

»Med ednino samote in množino hrupne množice je slovenščina ohranila otok intimnosti, kjer dve samoti šepetata druga drugi, zaščiteni s samo slovensko slovenskega jezika,« izpostavi Boris A. Novak (2011: 15), pri čemer poudari, da gre za kategorijo s posebno vlogo v slovenski ljubezenski liriki.

Dejstvo je, da je izbira dvojine v pesmih z ljubezensko tematiko skoraj avtomatizirana, saj množina lahko prinaša drugačen pomen: prevedek v množino za pesem *Pour ceux qui s'aiment* [120], in sicer *»Tistim ki se ljubijo« ne prinaša nujno vzajemnosti ljubezni, temveč samonanašalnost. Zato je v tem primeru izbira dvojine smiselna: Njima ki se ljubita [1, 97]. In obratno: izbira dvojine v slovenščini usmerja interpretacijo prav v ljubezensko tematiko.

Pomenski premik v intimnost, ki ga v slovenščini zaznamuje izbira dvojine v pesmi *Enfant de nos guerres* [43], *Otrok najinih sporov* [1, 25], omogoča določitev spola lirskega subjekta, in sicer ženski spol: »Au fond de ta poitrine j'ai mis un oiseau mort« → »Globoko v prsi sem ti položila mrtvo ptico«. Izbira dvojine ni tako samoumevna, kadar tudi izbira množine privede do smiselne poetične celote, čeprav je pomen dveh novih pesmi v ciljnem jeziku hermenevitično divergenten. Takrat izbiranje med pomeni, ki ga vršimo v procesu prevajanja, postane oprijemljivo, očitno, opazno:

Tabela 4 – Primer hermenevitično divergentnih prevodov pri izbiri množine ali dvojine (nobeden od teh prevodov ni iz končne knjižne izdaje)

ENFANT DE NOS GUERRES	*OTROK NAŠIH VOJN	*OTROK NAJINIH SPOROV
D'un cœur plus sec que le grain brûlé Je t'ai donné un visage d'homme Les cendres de ton sourire Et l'oubli de tes jeux	S srcem bolj suhim kot sprazeno zrno Smo ti dali človeški obraz Pepel njegovega nasmeha In pozabo tvojih iger	S srcem bolj suhim kot sprazeno zrno Sva ti dala človeški obraz Pepel njegovega nasmeha In pozabo tvojih iger
Enfant à l'œil lucide Qui porte le fardeau d'un corps toujours trop neuf	Otrok prodornega pogleda Ki nosi breme vse preveč novega telesa	Otrok prodornega pogleda Ki nosi breme vse preveč novega telesa
Enfant enfant de nos guerres Au fond de ta poitrine j'ai mis un oiseau mort.	Otrok otrok naših vojn Globoko v prsi smo ti dali mrtvo ptico.	Otrok otrok najinih sporov Globoko v prsi sva ti dala mrtvo ptico.

3 ZAKLJUČEK

Vsako prevajanje je subverzivno in egoistično dejanje. Odmiki, ki jih prinaša izbiranje spolske nezaznamovanosti, se v posamičnih rešitvah lahko zdijo subverzivni ali celo arbitrarni, a jih je na ravni celotne zbirke mogoče brati kot ubesedenje kompleksne senzibilnosti. Mogoče celo bolj, kot bi bile prav tako arbitrarne izbire samo enega spola ali mogoče enkrat ženskega drugič moškega spola. Velike pomenske premike prinaša slovnična kategorija dvojine v slovenskem jeziku, saj odločitev za prevajanje množine tako z dvojino kot z množino prinaša drugačne možne interpretacije kot v jeziku, kjer je neednino mogoče izraziti le z množino. Izpogajanje smiselnosti prevajalskih strategij je odvisno od posameznih vršilcev komunikacijskega dogodka prevajanja, izpogajanje smisla pesmi ali pesniške zbirke pa je dejanje, ki ga vršita bralka in bralec vsak zase.

VIRI

- CHEDID, Andrée, 2020: *Textes pour un poème. Poèmes pour un texte*. Pariz: Gallimard.
- CHEDID, Andrée, 2021: *Ubesediti pesem*. Prevedla Živa Čebulj. Ljubljana: Hiša poezije.
- CHEDID, Andrée, 2023: *Upesniti besedo*. Prevedla Živa Čebulj. Ljubljana: Hiša poezije.

LITERATURA

- DOBROVOLJC, Helena, STABEJ, Marko, 2019: Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika. *Slavistična revija* 67/2, 373–384. Tudi na spletu.
- JAKOBSON, Roman, 2003: O jezikovnih vidikih prevajanja. V: KOCIJANČIČ POKORN, Nike: *Misliti prevod*. Ljubljana: Študentska založba. 103–110.
- LEVÝ, Jiří, 1967: Translation as a decision process. *To honor Roman Jakobson: essays on the occasion of his 70th birthday*, 11. October 1966. Berlin, Boston: De Gruyter. 1171–1182. <https://doi.org/10.1515/9783111349121-031>
- NOVAK, Boris A., 2011: *Salto immortale. Študije o prevajanju poezije*. Prva in druga knjiga. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

- RIEGEL, Martin, Jean-Christophe PELLAT, René RIOUL, 2021: *Grammaire méthodique du français*⁸. Paris: PUF.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*². Na spletu.
- ŠORLI, Mojca, 2020: Mesto znanstvene nevtralnosti v razpravi o spolskih kategorijah jezika. *Teorija in praksa* 57/2, 600–621. Tudi na spletu.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2019: Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* 67/2, 127–137.

STRATÉGIES DE TRADUCTION DU GENRE ET DU NOMBRE EN POÉSIE : TRADUIRE LA POÉSIE D'ANDRÉE CHEDID

Résumé

Dans la poésie et dans la traduction de la poésie, la syntaxe et la forme sont porteuses d'une signification. Dans cet article, l'autrice compare le genre grammatical et le nombre en français et en slovène, et présente différentes stratégies et choix de traduction. La réflexion sur la préservation du symbolisme du genre grammatical est déjà présente dans les premières réflexions sur la traduction dans les langues slaves, et de nombreux débats sur le sujet témoignent que la question du genre dans la langue reste d'actualité. En analysant les poèmes d'Andrée Chedid, la traductrice constate que le narrateur n'a pas de genre prédéterminé et que le nombre de poèmes où le genre est exprimé est faible. Lors de la traduction, il est donc important de trouver des stratégies qui permettent la neutralité du genre et l'ouverture à l'interprétation. L'autrice présente diverses stratégies de traduction qui permettent d'éviter le choix entre les genres féminin et masculin. Parmi ces stratégies, on peut citer l'emploi de la métonymie, le changement de temps, de nombre et de catégorie grammaticale. Le choix de ces stratégies dépend de l'approche de la traductrice et de l'interprétation qu'elle fait du poème. En conclusion, l'autrice souligne que toute traduction est un acte subversif : le choix des stratégies de traduction pour construire du sens dépend ainsi de l'individu qui traduit, mais aussi de celui ou celle qui lira ces poèmes dans leurs traductions.
